PETER ŽEŇUCH[1]

Duchovné dedičstvo slovanského Východu na Západe: cyrilské pamiatky z východného Slovenska[2]

DOI 10.17846/pdjkss.2026.9-42

Žeňuch, Peter: The Spiritual Heritage of the Slavic East in the West: Cyrillic Manuscripts from Eastern Slovakia

This study examines the Cyrillic literary tradition and its cultural and historical significance within the context of the historic Mukachevo Eparchy, particularly in eastern Slovakia. The historic Mukachevo Eparchy served as a prominent unifying element of the Greek Catholic Byzantine-Slavic tradition in the broader Subcarpathian-Rus region, which has been linguistically and ethnically diverse since its inception. However, the common confessional and cultural character of its inhabitants was – and still is – liturgical Church Slavonic and, traditionally, the Cyrillic script; yet their use cannot be automatically equated with a specific ethnic identity. Attention is focused on the processes of natural adaptation of Church Slavonic in light of local linguistic awareness, which is also reflected in Cyrillic texts. Particular emphasis is placed on the fact that the local literary tradition developed through contact with various linguistic and cultural environments and simultaneously reflected Latin cultural influences. The main objective of the study is to document Cyrillic manuscript artifacts preserved in or originally associated with eastern Slovakia. Field and archival research conducted between 2000 and 2025 yielded extensive documentary material covering both liturgical and non-liturgical texts, particularly Gospel books, Apostles' Books, homilies, catechetical and other educational texts, as well as collections of paraliturgical hymns. At the same time, the study highlights the challenges associated not only with comprehensive cataloguing but also with the current location of certain Cyrillic artifacts that were successfully documented during the field research. The Cyrillic manuscript tradition is presented in this study as a significant part of Slovakia's cultural heritage and, at the same time, as a testament to the long-standing linguistic, cultural, and religious interaction among the peoples of the Carpathian region.

Cyrillic manuscript tradition; the historic Mukachevo Eparchy; Church Slavonic; Eastern Slovakia; cultural heritage.

Hlavnou kultúrnou a identifikačnou črtou veriacich byzantskej tradície na východnom Slovensku, ako aj v širšom priestore pod Karpatmi, je silné povedomie o spoločnej kultúrno-religióznej tradícii vychádzajúcej z dedičstva historickej Mukačevskej eparchie. Tá ako materská eparchia podnes, najmä v duchovnej a kultúrnej rovine, prepája gréckokatolíkov v jej nástupníckych eparchiách v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, na Slovensku, v Maďarsku i v Rumunsku.

[1] Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., Katedra slovenského jazyka, literatúry a didaktiky, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. Šoltésovej 4, 811 08 Bratislava. ORCID 0000-0002-5108-5425.

[2] Príspevok patrí k výsledkom riešenia projektu APVV-22-0088 *Čo skrývajú slovenské archívy? Duchovné dedičstvo Východu na Západe*.

Historická Mukačevská eparchia sa rozprestierala na území bývalej Spišskej, Šarišskej, Užskej, Abovskej, Zemplínskej, Berežskej, Marmarošskej a Ugočskej stolice. Toto územné vymedzenie pritom nereflektuje len geograficko-politické usporiadanie v kontexte administratívneho členenia Uhorského kráľovstva, ale zároveň zahŕňa aj jednotlivé nárečové a jazykové areály, ktoré sa v tomto priestore formovali ako jazykovo-kultúrne súčasti národných spoločenstiev Slovákov, Rusínov, Ukrajincov, Poliakov, Maďarov a Rumunov. Pamiatky literárnej tradície späté s jednotlivými jazykovými prostrediami pod Karpatmi sú preto dôležitým prameňom poznania jazykovo-kultúrnych vzťahov, komunikačných procesov a vzájomného spolupôsobenia náboženských tradícií v tomto priestore.

Výskum a analýza cirkevnoslovanských a ďalších cyrilských pamiatok spätých s týmto priestorom majú zásadný význam pre hlbšie poznávanie byzantsko-slovanskej kultúrnej a literárnej tradície. Cyrilská písomná kultúra sa tu rozvíjala nielen v nadväznosti na byzantsko-slovanskú tradíciu, ale aj v kontakte s latinskou písomnou kultúrou a v úzkej súvzťažnosti s konkrétnymi historickými a konfesionálnymi reáliami, formovanými aj reformačnými a protestantskými hnutiami. Skutočnosť, že sa v teréne a ani v archívoch tohto jazykovo a etnicky diverzifikovaného priestoru pod Karpatmi podnes nepodarilo objaviť staroslovienske či cirkevnoslovanské protografy, neznamená, že sa v početných cyrilských písomnostiach spätých s miestnym byzantsko-slovanským prostredím neodráža aj toto najstaršie slovanské písomné dedičstvo, ktorého počiatky a formovanie sú späté už s veľkomoravským prostredím.[3]

Kultúrno-religiózne povedomie príslušníkov byzantskej tradície v priestore historickej Mukačevskej eparchie sa formovalo a rozvíjalo najmä v symbióze

[3] Na túto skutočnosť poukazuje aj Michal Bradač (1749 – 1815), mukačevský historik, košický vikár a brat biskupa J. Bradača (1732 – 1772), autor historického rukopisného kompendia *Rukoväť cirkevných dejín*, ktoré vzniklo koncom 80. rokov 18. storočia, teda krátko pred vydaním diela *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits...* (Košice, 1799 – 1804) od Juraja Joannikija Baziloviča (1742 – 1821), ako aj pred vznikom ďalšieho, po latinsky napísaného diela *Historia Carpato-Ruthenorum* Michala Lučkaja (1789 – 1843). M. Bradač vo svojom kompendiu **Єпитомъ Исторіи Церковныя Новагw Завѣтѕ** (rukopisný prameň je uložený v knižnici Užhorodskej štátnej univerzity) vidí byzantsko-slovanskú cirkevnú tradíciu pod Karpatmi v spojení so západným kultúrnym horizontom a s Rímom. Grécky obrad v slovanskom prostredí, liturgický jazyk a cyrilské písmo pritom pokladá za kontinuum siahajúce k obdobiu cyrilometodskej misie. V nadväznosti na chápanie kristianizácie Uhorska ako súčasti kontinua kresťanstva v Panónii a veľkomoravskej cirkvi sa Bradač zapojil aj do dobovej polemicko-teologickej diskusie o pôvode kresťanstva v Uhorsku. Osobitne odmietal predstavu, že kristianizácia Uhorska sa začala až príchodom Maďarov do Panónie, a zdôrazňoval kultúrnu starobylosť kresťanstva u Slovanov i jeho vzťah k rímskemu patriarchátu. Pôvod tejto cirkevnej tradície spájal s prostredím Moravského kráľovstva a v tomto ohľade nadväzoval na niektoré myšlienky slovenských jezuitských vzdelancov 18. storočia. Podľa M. Bradača sa misiou Cyrila a Metoda na Veľkej Morave začína kresťanská epocha všetkých Slovanov, keďže kristianizáciou Moravanov sa začali kresťansky formovať aj ďalšie, pôvodne pohanské slovanské plemená a spoločenstvá (Žeňuch – Zubko 2021: 27-30).

s procesmi národnej a etnickej identifikácie. Jazykovo-etnická integrácia veriacich byzantskej tradície v historickej Mukačevskej eparchii pritom prebiehala prirodzene, v súlade s podmienkami jazykového vývinu a národno-emancipačnými procesmi jednotlivých spoločenstiev. Cyrilská literárna tradícia sa v dôsledku toho nevyhnutne stala súčasťou kultúrneho dedičstva jednotlivých národných spoločenstiev, ktorých príslušníci sa podieľali na formovaní historickej Mukačevskej eparchie.[4]

Zjednocujúcim znakom príslušníkov byzantskej tradície v uvedenom priestore bol tradičný liturgický cirkevnoslovanský jazyk podkarpatsko-ruského typu v jeho jednotlivých miestnych variantoch a cyrilské písmo. Ukrajinský filológ a slavista Vasiľ Nimčuk a ani Mikáš štec síce opisujú podkarpatsko-ukrajinský variant cirkevnej slovančiny (Німчук 1997: 37-51; Štec 2003: 123-133), osobitne však nevyčleňujú variant, ktorý sa v slovenskom prostredí prirodzene prispôsobil podmienkam slovenského jazykového a kultúrneho povedomia (Ženuch 2024: 159-181). Cirkevná slovančina ako liturgický jazyk a cyrilský grafický systém však zostali hlavnými konfesionálnymi a kultúrno-identifikačnými znakmi gréckokatolíkov v celom tomto jazykovo a etnicky rozmanitom priestore. Spájajú sa s byzantsko-slovanskou duchovnou tradíciou a bohoslužobným obradom.

Proces prirodzenej jazykovej adaptácie cirkevnej slovančiny v slovenskom prostredí sme opísali aj v knižných publikáciách *Medzi východom a západom: byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku* (Ženuch 2002), *Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesionálnych súvislostiach* (Ženuch 2022) a *Slováci a cirkevná slovančina – kultúrno-historické súvislosti* (Ženuch 2024). Pod vplyvom školeného cirkevnoslovanského liturgického spevu však v súčasnosti dochádza k programovej štandardizácii neslovenskej ortoepie v cirkevnoslovanskej liturgickej praxi slovenských gréckokatolíkov. Ukrajinská výslovnosť pritom nie je prirodzenou súčasťou ich liturgického jazykového prejavu. Pri používaní cirkevnej slovančiny v liturgickej praxi je preto potrebné prihliadať na vplyv slovenského jazykového povedomia a vnímať ho ako prirodzenú súčasť jazykového prejavu slovenských gréckokatolíkov. Hoci Slováci tradične používajú karpatsko-ruský variant liturgickej cirkevnej slovančiny, v ústnom prejave v ňom prirodzene uplatňujú ortofonické pravidlá vyplývajúce zo zvukového systému slovenčiny a slovenského jazykového povedomia. Cirkevná slovančina sa tak najmä pri deklamácii alebo speve liturgických modlitieb a hymnov spamäti prispôsobuje zvukovému systému slovenčiny a zároveň odráža slovenské jazykové povedomie, späté s historickým vývinom slovenského jazyka.

[4] Obyvatelia tohto priestoru svoju identitu spravidla vyjadrujú v súlade s vlastnou jazykovou, etnickou a kultúrnou príslušnosťou. Používanie ľudového, najmä materinského jazyka preto aj v súčasnosti významne ovplyvňuje identifikáciu jednotlivca s konkrétnym spoločenstvom. Materinský jazyk tak zostáva významnou etnoidentifikačnou hodnotou.

Po celý čas svojej existencie si historická Mukačevská eparchia udržiavala nielen administratívnu a jurisdikčnú kontinuitu, ale zároveň predstavovala aj významný kultúrno-integračný prvok v priestore pod Karpatmi.[5] Práve zdôrazňovaním posvätnosti a nedotknuteľnosti cirkevnoslovanského liturgického jazyka, ktorý sa vo vernakularizovanej podobe uplatňoval v literárnej spisbe, sa biskup Andrej Bačinský ocitol v podobnej pozícii ako viacerí uhorskí vzdelanci predobrodenského obdobia, ktorí v záujme ekleziálnej jednoty zaujímali rezervovaný postoj k národno-obrodenským snahám vlastných veriacich. Jeho rezervovaný postoj k jazykovej rozmanitosti veriacich v prostredí gréckokatolíckej Mukačevskej eparchie však súvisel súvisel aj s politickým a spoločenským prostredím, v ktorom sa dôsledne presadzovala idea jednotného uhorského národa (Coranič 2013: 115-128; Coranič 2007: 173-192). Táto myšlienka výrazne ovplyvňovala život a organizačné usporiadanie gréckokatolíckej cirkvi ešte aj začiatkom 20. storočia.[6]

Od konca 18. storočia sa územný rozsah historickej Mukačevskej eparchie začal postupne meniť a diferencovať, pričom významnú úlohu v tomto procese zohrával jazykovo-etnický princíp (Žeňuch – Žeňuchová-Šašerina 2025: 105-126). Ten sa stal jedným z určujúcich faktorov pri formovaní nových cirkevných štruktúr (Mráz 2013: 101-114) a následnom jazykovo-kultúrnom vývine jednotlivých spoločenstiev.[7] V roku 1777 pápež Pius VI. bulou *Charitas illa* v priestore Dolnej zeme zriadil osobitné Križevacké biskupstvo, do ktorého pričlenil aj gréckokatolíkov, ktorí sa zo severných oblastí Uhorska presídlili na Dolnú zem už v prvej polovici 18. storočia. V tom istom roku sa z Mukačevského biskupstva vyčlenilo rumunské Veľkovaradínske biskupstvo so sídlom v Oradei. Pápež Pius VII. bulou *Relata semper* v roku 1818 zriadil dve ďalšie eparchie – Mukačevskú so sídlom v Užhorode a Prešovskú so sídlom v Prešove. Mesto Prešov sa tak stalo biskupským sídlom pre gréckokatolíkov žijúcich v Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej stolici, ako aj v časti Gemerskej, Abovskej a Turnianskej stolice. V roku 1912 vzniklo z ďalšej časti Mukačevského biskupstva maďarské gréckokatolícke biskupstvo v Hajdúdorogu. Po druhej svetovej vojne patrili až do

[5] Mukačevská eparchia mala vlastnú cirkevnú štruktúru, ktorá vyrástla z potrieb a historických koreňov miestneho spoločenstva. Hoci sa môže zdať, že ide o zdanlivo zanedbateľný fakt, vlastná konfesionálna integrita a identita majú mimoriadny význam aj pri argumentácii proti prozelytizmu voči gréckokatolíkom (Žeňuch – Vasiľ 2003: 254; Vasiľ 2000; Bugel 2003).

[6] Maďarské vládne kruhy so súhlasom uhorského prímasa predkladali cisárskemu dvoru najmä takých kandidátov na gréckokatolíckych biskupov, ktorí podporovali promaďarskú politiku. Aj na biskupské stolce v Mukačeve a po zriadení Prešovskej eparchie v Prešove sa tak dostávali kandidáti, ktorí spolupracovali s maďarskými politickými kruhmi pri presadzovaní odnárodňovacích tendencií voči vlastným gréckokatolíckym veriacim. V posledných desaťročiach 19. storočia sa v Uhorsku pre označenie katolíkov východného obradu začalo používať aj pomenovanie *uhorskí gréckokatolíci*, čo súviselo s programom postupného utvárania jednotného uhorského, teda fakticky maďarského, národa (Judák – Letz – Žeňuch 2023: 82-89).

[7] Tento aspekt národnej a jazykovej diverzity gréckokatolíkov sa naplno uplatňuje aj v súčasnosti.

vzniku Košického apoštolského exarchátu v roku 1997 obce na území Slovenska v oblasti ľavobrežného toku Laborca, nachádzajúce sa v bývalej Užskej stolici, *de iure* do správy Mukačevského biskupstva so sídlom v Užhorode, hoci ich veriaci boli ordinovaní prešovským biskupom. V roku 2008 sa Gréckokatolícka cirkev na Slovensku stala cirkvou svojho práva (*ecclesia sui iuris*), čo prakticky znamenalo vytvorenie gréckokatolíckej metropolie v Prešove s dvoma sufragánnymi biskupstvami v Košiciach a Bratislave.

Spoločenstvo príslušníkov cirkvi byzantskej tradície pod Karpatmi sa však od samého začiatku formovalo ako ekleziálne jednotné, no zároveň jazykovo a etnicky diverzifikované spoločenstvo. W. Bugel (2003: 193-194) v tejto súvislosti upozorňuje, že spôsob ponímania a prežívania vlastnej ekleziálnej identity gréckokatolíckych veriacich je determinovaný predovšetkým ich vzťahom k rímskokatolíckemu prostrediu a k pravoslávnej cirkvi. Ide teda o kolísanie medzi dvoma ekleziologickými predstavami – byzantskou a rímskou. Zároveň poukazuje na to, že z teologického hľadiska patrilo medzi najdôležitejšie činitele napĺňania tohto zjednotenia hlboko zakorenené vedomie jednoty cirkvi a narastajúce reformné ohrozenie zo strany kalvinizmu.

Tento osobitý charakter spoločenstva dokumentujú aj rozmanité neliturgické cyrilské rukopisné pamiatky, v ktorých sa odrážajú javy prenikajúce z jazykového povedomia etnicky a jazykovo rozmanitých gréckokatolíckych spoločenstiev. Ide najmä o apologetické, historické, právne a edukačné texty, kázňovú, apokryfnú a legendickú spisbu, výkladovú, náučnú a didaktizujúcu literatúru, ako aj o administratívne písomnosti, duchovné piesne a rozličné príležitostné texty. Cyrilské rukopisné pamiatky z prostredia historickej Mukačevskej eparchie boli od svojho vzniku úzko späté s náboženským i každodenným životom svojich používateľov. Popri kontinuite kresťanského duchovného myslenia preto cyrilské texty zachované v rozmanitých zborníkoch reflektujú aj jazykovo-kultúrne a spoločenské reálie prostredia, v ktorom sa rozvíjali jednotlivé spoločenstvá veriacich a z ktorého pochádzali ich pisári, kompilátori či autori.

Materinský jazyk pritom zostával základným prostriedkom každodennej komunikácie a zároveň významným znakom identifikácie jednotlivca s najbližším jazykovým a etnickým prostredím. Jazyk tak predstavoval a naďalej predstavuje významnú etnoidentifikačnú hodnotu (Krupa 2007).

V rozmanitých zbierkach mimobohoslužobných textov možno preto doložiť nielen prejavy myslenia o hodnotových princípoch zakorenených v kresťanskej tradícii, ale aj dobovú reflexiu náboženskej a kultúrnej komunikácie medzi etnickými spoločenstvami žijúcimi v karpatskom priestore. Táto kultúrna komunikácia sa prirodzene premietala aj do miestnej cyrilskej literárnej tradície na východnom Slovensku, kde sa dodnes zachoval a rozvíja byzantsko-slovanský obrad a kde možno naďalej objavovať rozmanité, často málo známe alebo dosiaľ nepoznané cyrilské písomnosti, odrážajúce konkrétne jazykové a kultúrne reálie.

Príslušnosť jednotlivca ku konkrétnemu spoločenstvu však nemožno určovať na základe jediného kultúrneho, napr. konfesionálneho znaku. Spoločenstvo síce vytvára určitý súbor spoločných identifikačných znakov, zároveň však jednotlivcovi ponecháva priestor na individuálnu osobitosť a odlišnosť. Preto ani stereotyp používaného liturgického jazyka, ani príslušnosť jednotlivca ku konkrétnej konfesionálnej tradícii samy osebe nepredstavujú jednoznačný etnoidentifikačný znak. Z tohto hľadiska nemožno ani cirkevnoslovanský jazyk podkarpatsko-ruskej redakcie pokladať za výlučný etnoidentifikačný atribút jeho používateľov. Identitu konkrétneho spoločenstva totiž utvára širší súbor vzájomne prepojených kultúrnych znakov, ktoré vyrastajú z jeho jazykového, priestorového, historického a inštitucionálneho vývinu.

V tomto kontexte možno vysvetliť aj procesy, ktoré viedli k identifikácii jednotlivca s iným spoločenstvom na základe príslušnosti ku konfesionálnej tradícii napriek tomu, že ostatné identifikačné predpoklady – jazyk, spoločná história, kultúra či územie – poskytovali možnosť stotožnenia s vlastným etnikom. Takýto príklad predstavujú gréckokatolíci vo Vojvodine, ktorých možno z jazykového, najmä nárečového hľadiska charakterizovať ako Slovákov. Do Vojvodiny odišli v prvej polovici 18. storočia, teda v období, keď sa do tohto priestoru presídľovali aj slovenskí evanjelici. Práve príslušnosť ku gréckokatolíckej konfesii však u nich výrazne ovplyvnila spôsob skupinovej identifikácie, keď sa ich vedomie príslušnosti k vlastnému spoločenstvu spájalo predovšetkým s konfesionálnou tradíciou. Takto široko koncipované spektrum výskumu si prirodzene vyžaduje uplatnenie metód interdisciplinárneho bádania, pretože iba ich prostredníctvom možno odkrývať doposiaľ nepreskúmané alebo málo známe horizonty byzantsko-slovanskej tradície.

Na túto problematiku vo svojich výskumoch upozornili aj viacerí slavisti a filológovia, napr. R. Picchio, V. M. Živov, N. I. Tolstoj, B. A. Uspenskij, V. Knoll a i., ktorí sa zaoberali vzťahom medzi ľudovým a cirkevnoslovanským jazykom a jeho prejavmi v literárnej tradícii. Tento vzťah vychádza nielen z genetickej príbuznosti slovanského liturgického jazyka a ľudového jazyka konkrétneho slovanského spoločenstva, ale aj z chápania cirkevnej slovančiny ako literárneho jazyka s osobitnou spoločenskou prestížou a kultúrno-reprezentatívnou funkciou, ktorý sa vyznačuje vysokým stupňom štruktúrnej ustálenosti a organizovanosti. Práve vzájomný vzťah bohoslužobného a ľudového jazyka vytváral predpoklady na rozmanité podoby uplatňovania liturgickej cirkevnej slovančiny v miestnych byzantsko-slovanských cirkvách.

Do širšieho kontextu byzantsko-slovanskej tradície prirodzene patria aj slovenskí gréckokatolíci a pravoslávni, ktorí túto tradíciu rozvíjali v podmienkach vlastného národného a jazykového prostredia.

Zrozumiteľná komunikácia človeka s Bohom sa už v 10. storočí stala jednou z ústredných cyrilo-metodských myšlienok a jej význam pretrváva aj v súčasnosti (Garzaniti 2023: 183). Táto idea nachádza svoje pokračovanie v rozvo-

ji moderných národných jazykov a v prekladoch liturgických textov, ktoré sa uplatňujú aj v ďalších slovanských prostrediach. Nositelia mukačevskej gréckokatolíckej tradície, ktorí sa pokladajú za dedičov jej duchovného a kultúrneho odkazu, dodnes radi používajú starobylý liturgický jazyk – cirkevnú slovančinu – a svoju príslušnosť zároveň spájajú s tradíciou založenou na starobylej synergii byzantskej cirkvi s rímskym pápežom. Tým svoju kultúrnu a konfesionálnu identitu prepájajú s odkazom svätých Cyrila a Metoda a zdôrazňujú kontinuitu duchovného dedičstva, ktoré sa spája s veľkomoravskou a solúnskou misiou. Práve v tomto zmysle predstavuje ich tradícia aj spojivo so starobylým slovanským literárnym dedičstvom.

Latinská cirkevná tradícia na Slovensku sa v rámci vlastných jazykovo-etnických identifikačných procesov tiež pridržiavala predstavy cyrilo-metodskej jazykovej a kultúrnej jednoty (Бърлиева 2021), keďže Slováci sa vo svojom historickom povedomí stotožňovali najmä s ideou slovanského pôvodu kresťanstva v preduhorskom období. Na toto cyrilo-metodské dedičstvo sa poukazuje napríklad aj v latinskom predslove k prvému rímskokatolíckemu spevníku duchovných piesní pre ľud v slovenčine, *Cantus Catholici*, ktorý vyšiel roku 1655 v Levoči; jeho druhé vydanie vyšlo roku 1700 v Trnave. Piesne z tohto spevníka sa v prepise do cyriliky používali aj v gréckokatolíckom prostredí v rukopisných spevníkoch paraliturgických piesní. Táto skutočnosť svedčí nielen o popularite slovenskej katolíckej piesňovej tvorby, ale aj o existencii spoločného jazykovo-kultúrneho a religiózneho povedomia Slovákov latinského i byzantského obradu.

Ideu slovanského východiska kresťanskej tradície v Uhorsku rozvinul slovenský jezuitský historik Samuel Timon (1675 – 1735) vo svojej latinskej obrane Slovákov *Imago antiquae Hungariae* (*Obraz starého Uhorska*) z roku 1733. V tomto spise interpretoval grécko-slovanskú cyrilo-metodskú tradíciu ako jedno z východísk uhorského katolíckeho kresťanstva. Na túto ideu nadviazal pri výklade dejín gréckokatolíckej cirkvi aj mukačevský historik Michal Bradač (1749 – 1815). Vo svojom edukačnom kompendiu *Rukoväť cirkevných dejín* (*Єпутомъ Исторїи Церковныѧ*) z roku 1790 M. Bradač rozšíril Timonovu argumentáciu o pôvode slovanskej cirkvi na strednom Dunaji tým, že poukázal na historickú autochtónnosť historickej mukačevskej gréckokatolíckej eparchie (Žeňuch – Zubko 2021: 33). Opieral sa pritom aj o ďalšie, najmä po latinsky napísané práce, napríklad o spis A. F. Kollára (1718 – 1783), pôsobiaceho pri cisárskom dvore vo Viedni. Kollár v ňom zhromaždil argumenty podporujúce starobylosť byzantskej cirkvi slovanskej tradície v Uhorsku. Jeho práca následne slúžila aj mukačevským biskupom M. M. Olšavskému (1700 – 1767) a A. Bačinskému (1732 – 1809) pri argumentácii v prospech historickej starobylosti, ako aj odôvodnenosti existencie miestnej gréckokatolíckej eparchie a jej cirkevnej tradície (Zavarský 2019: 113). Bradačovo edukačné dielo je preto dôležitým prameňom poznania kultúrno-identifikačných východísk, ktoré spolu-

utvárali aj neskoršie chápanie gréckokatolíckej identity ako jednoty byzantskej duchovnosti a katolíckeho kresťanstva (Hospodár 2013: 143).

Východoslovanský konfesionálny kontext, s ktorým sa byzantsko-slovanská tradícia na východnom Slovensku spája, napríklad aj prostredníctvom pomenovaní *ruská viera* či *ruská cirkev*, odvodzuje počiatky svojej kresťanskej identity od pokrstenia kyjevsko-ruského kniežaťa Vladimíra. V ukrajinskom prostredí sa naproti tomu identita Ukrajinskej gréckokatolíckej cirkvi aj v ľudovom povedomí dáva najmä do súvislosti s prijatím cirkevnej únie v roku 1596, na rozdiel od mukačevskej gréckokatolíckej tradície, ktorá úniu pokladá za historické a kultúrne potvrdenie svojej ekleziálnej tradície (Ґудзяк 2000).

V gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku začiatkom 20. storočia však stále rezonovala maďarizačná konfesionálno-politická línia založená na predstave svätoštefanskej národno-štátnej jednoty (Coranič 2007: 173-192). V rámci tejto cirkevno-politickej agendy sa okrem iného vydávali liturgické knihy v cirkevnej slovančine, ako aj modlitebné knihy určené pre veriacich, v transliterovanom prepise do latinky s využitím maďarského pravopisného systému. Liturgická cirkevná slovančina používaná gréckokatolíkmi žijúcimi na území historickej Mukačevskej eparchie sa pritom vo svojej ústnej podobe vo veľkej miere pridržiavala ukrajinsko-rusínskej ortoepie, často v závislosti od jazykového povedomia redaktorov a cenzorov vydávaných modlitebných a liturgických textov. Gréckokatolícke duchovenstvo a hierarchia stojaca po roku 1818 na čele Mukačevskej a Prešovskej eparchie však ani v období zintenzívnených kultúrno-identifikačných a národno-obrodenských procesov 19. storočia ešte dôsledne nerozlišovali medzi cirkevnými a národnými potrebami svojich veriacich. Jazyková politika založená na používaní cirkevnej slovančiny ako zjednocujúceho jazyka sa preto v podkarpatskom priestore umelo udržiavala ešte aj na začiatku 20. storočia. Národná a etnická identifikácie gréckokatolíkov sa však už v tom čase sformovala v závislosti od konkrétnych emancipačných potrieb jazykových a národných spoločenstiev (Dudáš 1971), nie na základe liturgického jazyka (Vašíčková 2018: 181-185).

Mukačevská cyrilská písomná kultúra odráža procesy prirodzenej vernakularizácie miestneho variantu cirkevnej slovančiny. Vernakularizovaná podoba tohto jazyka pritom závisela od jazykových znalostí, kompetencií a jazykového povedomia autorov, pisárov i používateľov, ktorým boli jednotlivé texty určené. V cyrilských písomnostiach sa tak prirodzene prejavujú foneticko-fonologické, morfologicko-syntaktické a lexikálne osobitosti konkrétnych ľudových jazykových prostredí.

Pisári a autori žánrovo rozmanitých literárnych útvarov síce používali cyrilské písmo a vychádzali z cirkevnoslovanskej písomnej tradície, no nemuseli však vždy dokonale ovládať normu liturgického jazyka v takej podobe, v akej ju dnes poznáme vďaka gramatickým opisom a pravidlám. Nemožno preto auto-

maticky pokladať všetko, čo je napísané vo výrazne vernakularizovanej podobe cirkevného jazyka, za nesprávne. Jazykovú podobu a mieru jej súladu s tradovanou jazykovou normou je preto v súčasnosti potrebné posudzovať so zreteľom na komunikačné potreby a očakávania používateľov textov (Knoll 2019: 21).[8]

Významným jazykom svetskej i cirkevnej správy, historiografie a vzdelaneckej spisby v Uhorsku bola však zároveň latinčina, ktorá aj v miestnych podmienkach predstavovala dôležitý komunikačný nástroj medzi latinským a byzantsko-slovanským prostredím. V latinčine aj prostredí mukačevskej gréckokatolíckej tradície vznikali historiografické a jazykovedné práce, ktoré pomáhali formovať predstavy o minulosti a identite podkarpatského priestoru.[9] Prostredníctvom ustálenej latinskej terminológie, administratívnej praxe a vzdelaneckej tradície zároveň prenikali do miestnej cyrilskej písomnej kultúry aj prvky latinskej vzdelanosti a kultúry. Charakteristickým znakom tejto písomnej kultúry sa tak stalo prelínanie rozličných jazykových a kultúrnych tradícií, ktorý možno pokladať za najdôležitejší prejav kultúrno-historickej a spoločenskej dynamiky byzantsko-slovanskej tradície pod Karpatmi.

Na Slovensku, kde sa slovenské autochtónne obyvateľstvo od 14.–15. storočia identifikovalo so svojím západoslovanským tvarom etnonyma *Slovák*, na označenie etnika východoslovanského pôvodu si Slováci utvorili analogické pomenovanie *Rusnak*. Pod priamym vplyvom slovenčiny sa pomenovanie *rusnak* začalo používať aj na označenie tých, ktorí sa už v slovenskom prostredí prihlásili k byzantsko-slovanskej cirkvi (Doruľa 2017: 195-214).

Aj obrad a liturgický jazyk sa v prostredí historickej Mukačevskej eparchie, teda aj na Slovensku, podnes označuje za *ruský*, v starších cyrilských písomnostiach sa možno stretnúť aj s pomenovaním *uhroruský*. Pojmom *uhroruský* jazyk sa označovala najmä príslušnosť cyrilskej písomnej kultúry v kontexte Uhorska. Ako všeobecný literárny a liturgický jazyk Slovanov sa však v cyrilskej spisbe pod Karpatmi používal pojem *slavenoruský* jazyk, ktorý sa vzťahoval na písomnú kultúru spojenú so slovanskými cirkvami byzantskej tradície. Pojem *slavenoruský* sa používal aj na označenie cirkevnej slovančiny východoslovenského typu. Jazyk liturgie sa ešte v prvej polovici 18. storočia v prostredí Mukačevskej eparchie pokladal za *bulharský* jazyk, o čom svedčí napríklad zápis v rukopisnom katechizme pochádzajúcom z mukačevskej kláštornej školy zo 40. rokov 18. storočia (Žeňuch 2013: 417).

Hoci mala cirkevná slovančina ako liturgický jazyk charakter zjednocujúceho konfesionálneho a kultúrneho identifikátora, pre svoju variabilitu získala naj-

[8] Pri analýze jazykovej podoby cyrilských pamiatok je potrebné vnímať najmä ich funkčné a komunikačné hľadisko. Dôležitá je preto funkcia textov vo vzťahu k ich používateľom, a tým aj k jazykovej norme v konkrétnom historickom a kultúrnom kontexte.

[9] V latinčine vznikali diela slovenských i rusínskych vzdelancov a národných dejateľov, ktoré významným spôsobom prispievali k formulovaniu historického, kultúrneho a jazykového povedomia jednotlivých spoločenstiev v priestore historického Uhorska.

mä príznak exkluzivity, a to v spojení s liturgickým procesom. Dokonca prenikanie prvkov z jazykového povedomia používateľov spôsobilo jej rozmanitosť, čo súvisí s ortoepiou. Ani literárny jazyk (označovaný v odbornej literatúre ako *проста мова, руська мова, руський язык*) v tomto konfesionálne jedinečnom spoločenstve sa nedá pokladať za jednoznačný prejav jazykovej konvergencie (Moser 2002: 221-260).

Snahy o zavedenie vlastného literárneho jazyka v prostredí mukačevskej cirkvi sa však ani v druhej polovici 18. storočia nedočkali úspešného zavŕšenia. Rukopisná gramatika Arsenija Kocaka nevyšla tlačou (vydali ju ukrajinskí filológovia Z. Hanudeľová a J. Dzendzelivs'kyj 1990: 5-332). Podľa opisu v gramatike Arsenija Kocaka si však možno predstaviť najmä fonetickú štruktúru najpoužívanejšieho variantu cirkevného jazyka v druhej polovici 18. storočia (Štec 2005: 49). Ide vlastne o prvý systematický opis jazykovej i gramatickej štruktúry cirkevnej slovančiny v prostredí mukačevskej cirkvi, ktorý sa v istom zmysle môže vnímať aj ako pokus o normovanie miestnej podoby literárneho a cirkevného jazyka. Kocakova gramatika bola edukačnou príručkou, ale nebola určená malým deťom, aby sa naučili rozoznávať písmená, čítať a písať. Úlohou Kocakovej gramatiky bolo vychovať už gramotnú mládež a študentov k tomu, aby nielen dobre a bez chýb písala a čítala, ale aby aj rozumela všetkým písaným i čítaným cyrilským cirkevným a svetským textom. Tým sa táto Kocakova rukopisná gramatika odlišuje od všetkých dovtedy vydaných a používaných šlabikárov v mukačevskej cirkvi a ukazuje sa skôr ako príručka takého edukačného typu, ako sú napríklad Bazilovičove cirkevnoslovansko-latinské výklady liturgie Jána Zlatoústeho, Bazila Veľkého a Gregora Bohoslovca, Bradáčove dejiny miestnej cirkvi či rozličné ďalšie právne, hermeneutické a výkladové texty a kompendiá.

Hoci je cyrilská rukopisná tradícia v prostredí historickej Mukačevskej eparchie doposiaľ pomerne málo preskúmaná, pokladá za produkt rusínskej alebo ukrajinskej kultúry. Napriek tejto stereotypnej predstave možno v súbore skúmaných pamiatok doložiť cyrilikou napísané texty vo východoslovenskom nárečí.

Z doteraz preskúmaných písomných pamiatok možno zistiť, že cyrilikou písané texty rozmanitého charakteru vznikali najmä v početnejších a výrazne aktívnejších dedinských farských gréckokatolíckych spoločenstvách, teda nielen v kláštoroch ako duchovných centrách. Veľkú rolu v tomto kontexte zohrali najmä kňazi a rozmanití miestni vzdelanci a gramotní ľudia, ktorí písali a zostavovali poučné zborníky ako texty ľudového čítania, zbierky paraliturgických piesní, liečiteľské príručky, lucidáre a pod. K miestnej vzdelaneckej vrstve teda patrili tiež edukovaní skriptori, ale aj ikonopisci, ktorí vo svojich ikonografických zobrazeniach svätých využívali miestne ľudové motívy, a tak v cyrilských textoch (podobne ako na ikonách) sa vyskytujú motívy inšpirované miestnou každodennou realitou; tak isto aj cyrilské nápisy na miestnych ikonách sú ovplyvnené ľudovým jazykom (Grešlík 2013: 171-193).

Tieto zistenia vznikli najmä na základe terénnych a archívnych výskumov v rokoch 2000 – 2025 na východnom Slovensku a sčasti aj v archívoch v zahraničí. Počas nich sa kládol dôraz predovšetkým na dokumentáciu existujúcich cyrilských rukopisných pamiatok. Táto dokumentácia prebiehala na farách a v chrámoch byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku, ale niektoré písomnosti sa podarilo zdokumentovať aj v archívoch a v súkromných zbierkach. Tieto naše výskumy otvorili nové témy, ktoré sa týkajú sústavnosti cyrilskej pisárskej tradície na Slovensku, ktorá sa najmä v prostredí východného Slovenska a všeobecne pod južnými karpatskými svahmi udržiavala takmer až do konca 19. storočia.

Dokumentačnú databázu, ktorá vznikla ako výsledok tohto výskumu, tvorí fotografický materiál, ktorý dokladuje existenciu cyrilských písomných pamiatok rozmanitého tematického zamerania v čase ich skúmania *in visu*. Mnohé z písomností, ako sa následne zistilo, neboli doposiaľ preskúmané, alebo nie sú vôbec známe; niektoré ležali bez povšimnutia na povalách fár a chrámov a v lepšom prípade sa nachádzali vo farskej knižnici.

Aj napriek našej dokumentácii už o existencii cyrilských písomných pamiatok v mieste nálezu (informácie o nich a jednotlivé pamiatky boli odovzdané Gréckokatolíckemu archieparchálnemu úradu v Prešove v roku 2009) v súčasnosti nedisponujeme novšími informáciami, ktoré by umožňovali určiť miesto ich súčasného uloženia. Sťažuje to prácu, ktorá by sa mohla týkať presnejšieho datovania viacerých cyrilských písomností, ktoré by sa malo uskutočniť v spolupráci s odborníkmi na knihovedu a knižnú kultúru. Zdokumentované (sfotografované) pamiatky sú však aj napriek tomu cenným výskumným materiálom pre filológov, a tým aj pre poznávanie jazykovo-literárneho vývinu východoslovenských gréckokatolíkov.

Dokumentácia jednotlivých písomností sa uskutočnila na základe ústneho alebo písomného povolenia príslušných správcov alebo vlastníkov pamiatok. Dokumentovanie zozbieraného materiálu prebiehalo formou digitalizácie, ak na túto dokumentáciu boli vytvorené vhodné podmienky. Keďže fotodokumentácia cyrilských písomných prameňov nevznikala ako cielený projekt digitalizácie, slúži výskumníkom, ktorí sa na jej vzniku podieľali. Predstavuje však najmä svedectvo o realizovanom výskume cyrilských písomností, ktoré súvisia so Slovenskom. Treba však pokladať za veľký úspech už aj to, že na základe získaného dokumentačného materiálu sa viaceré cyrilské pamiatky od roku 2003 postupne sprístupňujú v transliterovanej podobe vo vedeckej edícii *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* a od roku 2011 aj v rámci niektorých supplementov časopisu *Slavica Slovaca* (Ženuch 2024: 217-236).

Dokumentačnú databázu tvoria nielen texty liturgického charakteru (irmologiony, evanjeliáre, apoštoláre), ale aj rozmanitá kázňová a katechetická tvorba, výklady a hermeneutické diela o biblických a liturgických textoch, tiež písomnosti administratívnoprávneho charakteru, kompendiá o dejinách a postavení

veriacich a kňazov Mukačevskej gréckokatolíckej eparchie, rozmanité ďalšie vzdelávacie príručky a zbierky reflexívnych textov a duchovných piesní.

Cyrilské rukopisné pamiatky i tlačené liturgické knihy skúmal už v rokoch 1946, 1947, 1949 a 1952 na východnom Slovensku Ivan Paňkevyč (1970). Z uskutočneného terénneho výskumu na gréckokatolíckych a pravoslávnych farách publikoval ucelený materiál, vrátane súpisu donačných alebo vlastníckych marginálnych zápisov. Niektoré z cyrilských písomných pamiatok sa podarilo ešte v tom čase predisponovať do archívov na Slovensku. Výskumu v tomto rozsahu sa dovtedy nevenoval takmer nikto, no treba tu spomenúť skutočnosť, že už v rámci *Zboru pre výskum Podkarpatskej Rusi a Slovenska* uskutočnil terénne či archívne výskumy Julian Javorskij či Aleksej Petrov; ale aj ďalší bádatelia, napr. Miloš Weingart, Volodymyr Hnaťuk, Andreja Šlepeckyj a i., ktorí svoje poznatky o existujúcich rukopisných textoch z tohto gréckokatolícke prostredia publikovali v staršej vedeckej literatúre (Šašerina 2020: 45-53). Väčšinu z pamiatok, ktoré skúmali v rámci svojich terénnych výskumov možno nájsť v Národnom múzeu v Prahe, Prešove či vo Svidníku a i., resp. v ďalších pamäťových inštitúciách v zahraničí, najmä vo Ľvove, Kyjeve a Moskve.

Keďže mnohé písomné pamiatky sa ešte používali aj v rámci bohoslužobného slávenia, ostali na pôvodných miestach. Viacero z tých, ktoré sa podarilo nájsť v pamäťových inštitúciách na Slovensku, skúmal aj Pavel Šima (1968 a 1969) a po ňom Ralph Cleminson (1996) a Jozef Šelepec (2009). Pavol Šima vo svojej knižnej práci z roku 1968 odkazujúc na uznesenie Medzinárodného komitétu slavistov na 4. medzinárodnom zjazde slavistov v Moskve v roku 1958 poukázal na to, že je potrebné zdokumentovať, zozbierať, archivovať a systematicky skúmať cyrilské rukopisné dedičstvo na Slovensku a aj preto on sám začal vykonávať túto náročnú úlohu. Žiaľ, na jeho prácu sa podarilo nadviazať až o polstoročie neskôr, hoci, ako sa ukazuje, situácia sa od 60. a 70. rokov 20. storočia iba zhoršila.

Aj niektoré zbierky s cyrilskými pamiatkami sa zo štátnych pamäťových inštitúcií v 90. rokoch 20. storočia na základe reštitúcie museli vrátiť cirkvi (Domenová 2025: 41-57). Dnes, žiaľ, nie je celkom zrejmé, ktoré z pamiatok z terénnych výskumov sa dostali či už do archívov alebo múzeí, keďže ich katalogizácia neprebiehala systematicky. Niektoré z písomnosti sa mohli pri triedení získaného materiálu vyradiť alebo aj stratiť. Krutý moment v súvislosti s paleografickým opisom pamiatok predstavuje sama reštitúcia cirkevného majetku, ktorá do katalogizácie písomností vniesla nové prvky. Tento stav sa dotkol aj následne nami vykonaného terénneho výskumu, ktorý sa uskutočnil s cieľom zdokumentovať existenciu rukopisných cyrilských pamiatok. Nami nájdené a v teréne zdokumentované písomnosti ostali na pôvodných miestach, alebo sa dostali na Gréckokatolícky arcibiskupský úrad v Prešove, ktorému bola odovzdaná aj nami vyhotovená fotografická dokumentácia. Dokumentácia k nájdeným prameňom sa nachádza aj

v Centre spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach, ktoré sa podieľalo na týchto terénnych výskumoch. Aktuálne miesto uloženia zdokumentovaných pamiatok sa však už nepodarilo doložiť ani v rámci overovacieho výskumu v rokoch 2023 – 2026. Výskum sa týkal nielen nami zdokumentovaných písomných pamiatok, ale aj ďalších cyrilských písomných prameňov, ktoré spomínajú vo svojich katalógoch a opisoch P. Šima, R. Cleminson a J. Šelepec. Súbor opisov s dokumentačným materiálom o cyrilských prameňoch na Slovensku však môže prispieť ku komplexnému poznaniu cyrilskej písomnej tradície.

Aj nižšie uvedený zoznam nami zdokumentovaných rukopisov *in visu* predstavuje cyrilské literárne pamiatky, ktoré sú na základe miesta svojho vzniku, pôvodcu, objednávateľa alebo vlastníka (t. j. proveniencie) späté so Slovenskom. Ide predovšetkým o cyrilské rukopisné pamiatky, ktoré zostavili, odpísali alebo ktorých jednotlivé texty vytvorili miestni vzdelaní pisári, kantori, učitelia, kňazi, mnísi a ďalší nositelia miestnej literárnej tradície.

Dokumentačnú databázu, ktorá vznikla ako výsledok tohto výskumu, tvorí fotografický materiál zachytávajúci cyrilské písomné pamiatky rozmanitého tematického zamerania v čase ich skúmania in visu. Neskorší výskum ukázal, že mnohé z týchto pamiatok dovtedy neboli odborne spracované, ba dokonca ani evidované. Niektoré sa nachádzali na povalách farských budov a chrámov, v lepšom prípade vo farských knižniciach.

Fotografický dokumentačný materiál môže poslúžiť najmä ako zdroj poznatkov o existencii prameňa v mieste jeho nálezu. Treba podotknúť, že v roku 2015 Odbor archívov a registratúr Archívnej správy a registratúr požadoval komplexnú informáciu o výsledkoch týchto našich výskumov. V našej odpovedi na túto ich požiadavku sa zdôraznila skutočnosť, že terénne a archívne výskumy sa uskutočnili v rámci vedeckovýskumnej spolupráce viacerých akademických pracovísk na Slovensku s Gréckokatolíckou cirkvou na Slovensku a že bádatelia sa zameriavali na dokumentovanie cyrilských pamiatok a na vyhotovovanie nahrávok liturgického spevu a cirkevnoslovanských modlitebných prehovorov respondentov v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku, preto je dokumentačný materiál aj súčasťou ich zbierok.

Zmienky alebo údaje o cyrilských literárnych pamiatkach, zaznamenaných v katalógoch, opisoch a správach starších i novších bádateľov, podľa súpisu nižšie, uvádzame iba pre úplnosť a na uľahčenie orientácie v cyrilskej rukopisnej tradícii pochádzajúcej z východného Slovenska.

Literatúra

Bugel, Walerian: Ekleziologie Užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. 274 s.

Бърлиева, Славия: Кирилометодиевски мотиви в латинската и гръцката книжнина. София: Кирило-Методиевски научен център БАН, 2021. 176 s.

Cleminson, Ralph M.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: Matica slovenská, 1996. 138 s.

Coranič, Jaroslav: Sonda do národnostnej problematiky v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia. In Lichner, Miloš – Marinčák, Šimon – Žeňuch, Peter (zost.): Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II. Súbor štúdií. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Teologická fakulta Trnavskej univerzity / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka / Gréckokatolícka bratislavská eparchia, 2013, s. 115-128.

Coranič, Jaroslav: Východná cirkevná tradícia a maďarizačné hnutie v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve v rokoch 1867 – 1918. In Žeňuch, Peter (ed.): Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 173-192.

Doruľa, Ján: Niekoľko údajov o vzniku, vývine a významoch pomenovaní Rusín, Rusnák a Ukrajina. In Žeňuchová, Katarína – Китанова, Мария – Žeňuch, Peter (eds.): Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky. Bratislava – Sofia: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike – Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ БАН, 2017, s. 195-214.

Dudáš, Andrej: Rusínska otázka a jej úzadie. Buenos Aires: Zahraničná Matica slovenská, 1971. 238 s.

Дзендзелівський, Йосип Олексійович – Гануделъ, Зенон: Рукопис марія-повчанського варіанта граматики Арсенія Коцака. In Sopoliga, Miroslav (ed.): Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Zv. 15, kn. 2. Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990, s. 5-332.

Garzaniti, Marcello: Cyrilo-metodské dedičstvo, vznik prvého slovanského literárneho jazyka a preklad Biblie. In Slavica Slovaca, 2023, roč. 58, č. 2, s. 183. DOI: 10.31577/SlavSlov.2023.2.1.

Grešlík, Vladimír: Patrocíniá chrámov byzantského obradu na Slovensku a ich ikony. In Žeňuch, Peter (ed.): XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013, s. 171-193.

Ґудзяк, Борис: Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. XVI + 426 s.

Hospodár, Michal: Náboženská tradícia a národná identita v cyrilo-metodskom kontexte. In Tkáč, Marián – Mikuš, Tibor (eds.): Vlastenectvo ako pozitívna hodnota 21. storočia. Trnava: Úrad Trnavského samosprávneho kraja, 2013, s. 137-148.

Judák, Viliam – Letz, Róbert – Žeňuch, Peter: Cyrilo-metodská tradícia ako základný prvok náboženskej a národnej identity Slovákov. Nitra: Vydal Gorazd, n. f., Kňazský seminár sv. Gorazda v spolupráci s Radou pre históriu KBS a spoločnosťou BYSTRÍK, s. r. o., 2023. 126 s.

Krupa, Viktor: Revitalizácia jazykov vo vzťahu k etnickej identite. In Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied, roč. 10, č. 2, 2007. Dostupné na internetovej stránke: https://individualandsociety.org/journal/2007/1/revitalizacia-jazykov-vo-vztahu-k-etnickej-identite.

Moser, Michael: Что такое «проста мова»? In: Studia Slavica Hungarica, 2002, č. 3-4, s. 221-260.

Mráz, Michal: Kult sv. Cyrila a Metoda a snahy o reorganizáciu gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku v polovici 19. storočia. In Lichner, Miloš SJ – Marinčák, Šimon – Žeňuch, Peter (zost.): Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva II. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Teologická fakulta Trnavskej univerzity – Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka – Gréckokatolícka bratislavská eparchia, 2013, s. 101-114.

Німчук, Василь: Молитви наша на презри. In: Карпатський край, 1997, червень–жовтень, ч. 6–10, s. 37-51.

Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2. Bratislava, 1970, 219 s.

Šašerina, Svetlana: Zberateľská činnosť Zboru pre výskum Slovenska a Podkarpatskej Rusi. In Bôbová, Mária – Danková, Mária (zost.): Veda, školstvo a kultúra na Slovensku v rokoch 1918 – 1928. Zborník príspevkov a výberová bibliografia. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2020, s. 45-53.

Šelepec, Jozef: Cyrilské rukopisy vo fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2009. 71 s.

Šima, Pavel: Textovo-kritická štúdia o evanjeliových kódexoch. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969. 163 s.

Šima, Pavel: Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968. 143 s.

Štec, Michal: Cirkevná slovančina. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, 2005. 465 s.
Štec, Mikuláš. Príspevok k dejinám cirkevnej slovančiny. In: ŽEŇUCH, P. (ed.): Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2003, s. 123-133.
Vasiľ, Cyril: Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví. Trnava: Dobrá kniha, 2000. 286 s.
Vašíčková, Svetlana: Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia. Protokol z verejnej oponentúry projektu APVV-14-0029 medzinárodným panelom odborníkov. In Slavica Slovaca, roč. 53, č. 2, 2018, s. 181-185.
Žeňuch, Peter – Vasiľ, Cyril: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003. 447 s.
Žeňuch, Peter – Zubko, Peter: Michal Bradač – Rukoväť cirkevných dejín / **Михаилъ Брадачъ – Єпитомїи Исторіи Церковныя**. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, Vol. VIII. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2021. 464 s.
Žeňuch, Peter – Žeňuchová Šašerina, Svetlana: Cultural Communication in Cyrillic Texts of Homilies and Its Interpretations. The Example of the Eighteenth-Century Confessional Tradition of the Mukachevo Diocese. In Haladewicz-Grzelak, Małgorzata – Widel-Ignaszczak, Małgorzata (eds.): Hermeneutical Narratives in Christian Religious Experience. International Perspectives. London: Bloomsbury Academic, 2025, s. 105-126.
Žeňuch, Peter: Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava: Veda, 2002. 288 s.
Žeňuch, Peter: Národný jazyk ako prameň kultúrnej identity konfesionálneho spoločenstva: na príklade slovenských gréckokatolíkov. In Coranič, Jaroslav (ed.): Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí. VIIa. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity, 2024, s. 217-236.
Žeňuch, Peter: Slováci a cirkevná slovančina – kultúrno-historické súvislosti. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2024. 208 s.
Žeňuch, Peter: Slováci a slovenčina v jazykovo-historických a konfesionálnych súvislostiach. Procesy a kontexty kultúrnej komunikácie. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2022. 124 s.
Žeňuch, Peter: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale Roma – Slavistický

ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka, 2013, 482 s.

Príloha

Zoznam *in visu* zdokumentovaných cyrilských rukopisov z terénnych a archívnych výskumov na Slovensku (2000 – 2025)

Baškovské rukopisné tetraevanjelium z 15. storočia. Baškovce; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2000, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Baškovce/Gréckokatolícky chrám v Baškovciach. Rukopisná pamiatka bola reštaurovaná v roku 2010 s podporou Spolku sv. Cyrila a Metoda.

Literatúra: Женюх, П.: Кирилски и латински ръкописи от византийската традиция в контекста на културния и религиозен плурализъм в подкарпатския регион. In: *Palaeobulgarica / Старо-българистика*, 2008, roč. 32, č. 4, s. 70-95; Žeňuch, P.: Cyrilské písomné dedičstvo z Michaloviec a okolia. In Molnár, M., Starják, M. (Zost.): *Historické príbehy od schengenskej hranice*. Michalovce: 2011, s. 10-16.

Rukopisná kniha zomrelých, hramotár (od roku 1821 do roku 1831). Hlivištia – Horňa; cyrilský rukopis s prípiskami latinkou, terénny výskum v roku 2000, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Hlivištia, Horňa.

Literatúra: - - -

Rukopisná kniha zomrelých, hramotár z rokov 1780 – 1920. Ruská Kajňa; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2000, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Ruská Kajňa.

Literatúra: Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I.* Roma – Bratislava – Košice: 2003, s. 364-365.

Pakostovský rukopis s výkladmi, exemplami, ponaučeniami, 1702 – 1704. Pakostov; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2000, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Pakostov.

Literatúra: Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I.* Roma – Bratislava – Košice: 2003,

s. 359-361; Женюх, П.: Кирилски и латински ръкописи от византийската традиция в контекста на културния и религиозен плурализъм в подкарпатския регион. In *Palaeobulgarica / Старо-българистика*, 2008, roč. 32, č. 4, s. 70-95; Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV.* Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 419-420.

Matrika pokrstených a pochovaných z rokoch 1731 – 1827. Belža; cyrilský rukopis s dodatkami v latinčine a maďarčine, terénny výskum v roku 2001, fotodokumentácia.
Miesto nájdenia/uloženia: Belža/neznáme.
Literatúra: - - -

Matrika pokrstených, myropomazaných, zosobášených a pochovaných od roku 1757 – 1787. Dobrá; cyrilský rukopis s dodatkami v latinčine a maďarčine, terénny výskum v roku 2001, fotodokumentácia.
Miesto nájdenia/uloženia: Dobrá.
Literatúra: - - -

Spevník Jána Leša z roku 1940. Stanča; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2001, fotodokumentácia.
Miesto nájdenia/uloženia: Stanča/fara a chrám archanjela Michala v Stanči.
Literatúra: Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I.* Roma – Bratislava – Košice: 2003, s. 359-371; Žeňuch, P.: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. *Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. II.* Köln – Weimar – Wien: 2006, s. 84.

Tri samostatné listy s paraliturgickými piesňami z konca 19. storočia. Stanča; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2003, fotodokumentácia.
Miesto nájdenia/uloženia: Stanča/fara a chrám archanjela Michala v Stanči.
Literatúra: Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I.* Roma – Bratislava – Košice: 2003, s. 359-371.

Spevník Jurka Kuzmiaka-Semanojanka, 1925, Stráňany – Veľký Lipník; cyrilský rukopis s prípiskami latinkou, terénny výskum v roku 2003, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Stráňany/fara Veľký Lipník a chrám Ochrany Presvätej Bohorodičky v Stráňanoch.

Literatúra: Žeňuch, P.: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. *Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. II.* Köln – Weimar – Wien: 2006, s. 83.

Rukopisný gréckokatolícky katechizmus, prvá polovica 19. storočia. *Načatki Kreſtianſtwa. Każdemu od początku razuma werit i znat nagpotrebnegſſe geſt***,** Šumiac; rukopis je napísaný latinkou, obsahuje katechizmus pre gréckokatolíkov, terénny výskum v roku 2003, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Šumiac.

Literatúra: Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV.* Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 153-170 (*edícia celého textu*), 419 (*komentár*)

Domáci lekár z roku 1790, Michalovce; cyrilský rukopis s latinskými vysvetlivkami termínov v texte pamiatky, terénny výskum v roku 2007, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Michalovce, zbierka protojereja Štefana Horkaja, kňaza miestnej pravoslávnej cirkvi.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 78-80; Женюх, П.: Кирилски и латински ръкописи от византийската традиция в контекста на културния и религиозен плурализъм в подкарпатския регион. In *Palaeobulgarica / Старо-българистика*, 2008, roč. 32, č. 4, s. 70-95; Žeňuch, P. – Žeňuchová, K.: Dva cyrilské liečiteľské rukopisy z Michaloviec: Врачъ Домашныи z roku 1790. Помощникъ оу домувствѣ, газдувствѣ z roku 1791. In: *Slavica Slovaca*, 2014, roč. 49, č. 3 (supplementum), s. 3-148. Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV.* Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 345-362 (*edícia ukážky z rukopisu*), 449-450 (*komentár*).

Pomocník v domácnosti a pri gazdovaní z roku 1791, Michalovce; cyrilský rukopis s latinskými vysvetlivkami termínov v texte pamiatky, terénny výskum v roku 2007, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Michalovce, zbierka protojereja Štefana Horkaja, kňaza miestnej pravoslávnej cirkvi.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 78-80; Женюх, П.: Кирилски и латински ръкописи от византийската традиция в контекста на културния и религиозен плурализъм в подкарпатския регион. In *Palaeobulgarica / Старо-българистика*, 2008, roč. 32, č. 4, s. 70-95; Žeňuch, P. – Žeňuchová, K.: Dva cyrilské liečiteľské rukopisy z Michaloviec: Врачъ Домашныи z roku 1790. Помощникъ оу домувствѣ, газдувствѣ z roku 1791. In: *Slavica Slovaca*, 2014, roč. 49, č. 3 (supplementum), s. 3-148. Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV.* Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 362-364 (*edícia ukážky z rukopisu*), s. 450-451 (*komentár*).

Osmohlasník zo 16. storočia, Michalovce; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2007, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Michalovce, zbierka protojereja Štefana Horkaja, kňaza miestnej pravoslávnej cirkvi.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 76.

Ekténie a vybrané modlitby z trebníka (Книга собранна) z roku 1824, Michalovce; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2007, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Michalovce, zbierka protojereja Štefana Horkaja, kňaza miestnej pravoslávnej cirkvi.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 74-75.

Liturgikon (tlač) s rukopisným dodatkom chýbajúcich úvodných strán (18. – 19. storočie, Michalovce; cyrilský rukopis/tlač, terénny výskum v roku 2007, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Michalovce, zbierka protojereja Štefana Horkaja, kňaza miestnej pravoslávnej cirkvi.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 73-74.

Spevník kantora Michala Dolgoša a Jána Gregu z roku 1931, Rešov; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2007, fotodokumentácia.
Miesto nájdenia/uloženia: Rešov/farský úrad v Rešove.
Literatúра: - - -

Apoštolár z roku 1609 – 1612, Kružlov; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2007, fotodokumentácia. V úvodnej časti rukopisného apoštolára sa zachoval slabo čitateľný, značne zotretý podpis pisára s datovaním z roku 1609. Zápis možno s veľkou mierou pravdepodobnosti rekonštruovať takto: [Кисагарѣскїї] Василїй ꙋ ѣ ѧхѳ. Časť zápisu v hranatých zátvorkách pravdepodobne predstavuje prídomok alebo označenie pôvodu pisára Vasilija, presné čítanie však vzhľadom na zatretý zápis zostáva neisté. Rukopis vznikol v rokoch 1609 – 1612 na objednávku v dedine Brunary neďaleko Grybówa v Poľsku . V roku 1652 ho do kružlovského chrámu kúpil miestny kňaz Ján Kružlovský.
Miesto nájdenia/uloženia: Kružlov.
Literatúra: Žeňuch, P.: Cyrilské písomníctvo na Slovensku v kontexte aktuálnych výskumov. In Žeňuch, P. a kol.: Pohľady do problematiky cyrilskej písomnej tradície na Slovensku. Bratislava: 2019, s. 22.

Apoštolár zo 17. storočia, Štefurov; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2007, fotodokumentácia. Na margináli v úvodnej časti knihy je kurzívny zápis o tom, že Skutky apoštolov spísal apoštol Lukáš: **Дѣꙗнїє сѷ҃ыи Ап҃толъ Лѹка списалъ, самъ сый ѿ всѣхъ Ап҃толовъ.**
Miesto nájdenia/uloženia: Štefurov/Arcibiskupský gréckokatolícky úrad v Prešove. V roku 2007 bol počas terénneho výskumu na východnom Slovensku zadokumentovaný rukopisný apoštolár zo Štefurova. Spomínaný rukopis spolu s ďalšími písomnými pamiatkami a ich fotografickou dokumentáciou autor štúdie v roku 2008 odovzdal Gréckokatolíckej cirkvi v Prešove ako ich vlastníkovi. V roku 2023 sa rukopis podarilo opätovne identifikovať vo vitríne na chodbe na prvom poschodí Arcibiskupského gréckokatolíckeho paláca v Prešove.
Literatúra: - - -

Spevník Jánoša Tótha z roku 1828, Michalovce; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v roku 2008, fotodokumentácia.
Miesto uloženia: Michalovce, Zemplínske múzeum, sign. ZM 283/57.
Literatúra: Žeňuch, P.: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry? In: *Slavica Slovaca*, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97-107.

Apoštolár – perikopy z roku 1911, Michalovce; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v roku 2008, fotodokumentácia.
Miesto uloženia: Michalovce, Zemplínske múzeum, sign. ZM 115/70.
Literatúra: - - -

Nižnorybnický spevník z roku 1817, cyrilský rukopis, dar od prof. Mikuláša Mušinku, DrSc., akademika Ukrajinskej akadémie vied, v roku 2008, fotodokumentácia.
Miesto uloženia: aktuálne je rukopis vo vlastníctve autora štúdie; pripravuje sa predisponovanie do Zemplínskeho múzea v Michalovciach.
Literatúra: Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2. Bratislava, 1970, s. 81-86; Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 99-100; Žeňuch, P.: Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis. In: *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 118-144.

Všeobecné cirkevné právo z konca 18. storočia, Prešov, Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v roku 2009, fotodokumentácia.
Miesto nájdenia/uloženia: Knižnica Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity, evidenčné č. 3162.
Literatúra: Žeňuch, P. – Hospodár, M.: Literárne pamiatky nábožensko-kultúrnej tradície gréckokatolíkov v Bibliothece Kovacsiana a ich analýza. In Boháč, V. – Sedláková, J. – Čandová (eds.): Cyrilské rukopisy a tlačené knihy v historickom, jazykovom, kultúrnom a teologickom kontexte. Prešov: 2016, s. 76-77.

Výklad liturgie žalmov z konca 18. storočia, Prešov, Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v roku 2009, fotodokumentácia.
Miesto nájdenia/uloženia: Knižnica Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity, evidenčné č. 3319
Literatúра: Žeňuch, P. – Hospodár, M.: Literárne pamiatky nábožensko-kultúrnej tradície gréckokatolíkov v Bibliothece Kovacsiana a ich analýza. In Boháč, V. – Sedláková, J. – Čandová (eds.): Cyrilské rukopisy a tlačené knihy v historickom, jazykovom, kultúrnom a teologickom kontexte. Prešov: 2016, s. 77-79; Žeňuch, P.: Výklad liturgie žalmov / **Разглагольствїе ѡ лїтꙋргїи ѱаломской**. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IX*. Bratislava: 2022. 208 s.

Úvod do cirkevných dejín z konca 18. storočia I., Prešov, Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v roku 2009, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Knižnica Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity, evidenčné č. 3203 I.

Literatúra: Žeňuch, P. – Hospodár, M.: Literárne pamiatky nábožensko-kultúrnej tradície gréckokatolíkov v Bibliothece Kovacsiana a ich analýza. In Boháč, V. – Sedláková, J. – Čandová (eds.): Cyrilské rukopisy a tlačené knihy v historickom, jazykovom, kultúrnom a teologickom kontexte. Prešov: 2016, s. 86-88; Žeňuch, P. – Zubko, P.: Michal Bradač – Rukoväť cirkevných dejín / **Михаилъ Брадачъ – Єпитомъ Исторіи Церковныя**. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. VIII.* Bratislava, 2021. 464 s.

Úvod do cirkevných dejín z konca 18. storočia II., Prešov, Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v roku 2009, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Knižnica Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity, evidenčné č. 3203 II.

Literatúra: Žeňuch, P. – Hospodár, M.: Literárne pamiatky nábožensko-kultúrnej tradície gréckokatolíkov v Bibliothece Kovacsiana a ich analýza. In Boháč, V. – Sedláková, J. – Čandová (eds.): Cyrilské rukopisy a tlačené knihy v historickom, jazykovom, kultúrnom a teologickom kontexte. Prešov: 2016, s. 86-88; Žeňuch, P. – Zubko, P.: Michal Bradač – Rukoväť cirkevných dejín / **Михаилъ Брадачъ – Єпитомъ Исторіи Церковныя**. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. VIII.* Bratislava, 2021. 464 s.

Poučenie k hermeneutickému výkladu, výklady o pôvode a vzniku, o prekladoch a používaní kánonických biblických kníh z roku 1799, Prešov, Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v roku 2009, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Knižnica Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity, evidenčné č. 3202 II.

Literatúra: Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV.* Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 120-122 (*edícia ukážky z rukopisu*), s. 414-415 (*komentár*); Žeňuch, P. – Hospodár, M.: Literárne pamiatky nábožensko-kultúrnej tradície gréckokatolíkov v Bibliothece Kovacsiana a ich analýza. In Boháč, V. – Sedláková, J. – Čandová (eds.): Cyrilské rukopisy a tlačené knihy v historickom, jazykovom, kultúrnom a teologickom kontexte. Prešov: 2016, s. 80-86.

Humenský rukopisný zborník výkladov k evanjeliovým perikopám z prvej polovice 17. storočia: cyrilský zborník ponaučení a kázní, Humenné, Vihorlatské múzeum; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v roku 2011, fotodokumentácia. Na fol. 443v – 445v sa nachádza zápis o exorcizme vykonanom v roku 1642. Na základe tohto zápisu možno predpokladať, že rukopisný zborník výkladov vznikol pred rokom 1642. Na vypadnutom, nefóliovanom liste, ktorý je priložený k cyrilskému zborníku, sa na dolnej marginálii nachádza poznámka „Anno 1690. Szyju knjhu kupily." Rukopis tejto poznámky sa zhoduje s písmom skriptora, ktorý napísal takmer celý zborník.

Miesto nájdenia/uloženia: Humenné, Vihorlatské múzeum, bez evidenčného čísla.

Literatúra: Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV.* Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 239-242 (*edícia textu kázne na Lazárovu sobotu*), s. 364-365 (*text exorcizmu*), s. 432-433 a 450 (*komentáre*).

Rukopisná kniha kázní a výkladov kňaza Ihnatija z roku 1660, Trnava, Archív Spolku svätého Vojtecha; cyrilský rukopis, terénny a archívny výskum v rokoch 2011 – 2012, fotodokumentácia. Cyrilský rukopis sa zachoval v pozostalosti etnografa, jazykovedca a bibliografa Hiadora Stripského uloženej v Trnave. Na prvom liste rukopisu sa nachádza poznámka Hiadora Stripského v maďarčine: „Ignatij pap prédikációi Úrmezö (Máramaros) 1660 körül."

Miesto uloženia: Trnava, Archív Spolku svätého Vojtecha, evidenčné č. Fasc. 254, č. 66.

Literatúra: Švagrovský, Š.: Rukopis cyrilského homiliára zo 17. storočia v Literárnom archíve Spolku sv. Vojtecha. In: *Slavica Slovaca*, 2001, roč. 36, č. 1, s. 64-69; Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV.* Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 124-129 (*edícia ukážky z rukopisu*), s. 416-417 (*komentár*). Žeňuch, P. – Žeňuchová Šašerina, S.: Cultural communicaton in Cyrillic texts of homilies and its interpretations. The example of the eighteen-century confessional tradition of Mukachevo diocese. In: Haladewicz-Grzelak, M. – Widel-Ignaszczak, M. (eds.): Hermeneutical Narratives in Christian Religious Experience. International Perspectives. London: 2025, s. 111-112.

Minea sviatočná z prvej polovice 17. storočia, Humenné (súkromná zbierka Borisa Voroňáka), cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2011, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Michalovce, Gréckokatolícky farský úrad. Aktuálne miesto uloženia rukopisu nie je známe. Podľa informácie o. Matúša Marcina, ktorý 19. júla 2011 poskytol e-mailom údaje k dokumentovanému rukopi-

su, bol rukopis vo vlastníctve Juraja Voroňáka, otca Borisa Voroňáka. Juraj Voroňák pôsobil ako kantor v Pustom Čemernom a v Strážskom. Rukopis obsahuje bohoslužobné texty večierní a utierní sviatkov liturgického roka, usporiadané od septembra do augusta podľa kalendára sviatkov východnej (byzantskej) cirkvi v slovanskej tradícii. V margináliách sa nachádzajú rozmanité záznamy, napr. o odvlečení ľudí do tureckého zajatia v roku 1684: рокѣ бжїиа ѧхпд мца мрта днїа s, коли татаре людѥ забрали; ďalej záznamy o nepriaznivých prírodných udalostiach, napr. z roku (16??): …ѧх … в а чс ноши на стго апстла филипа и вы таки… грм … нѹю црковъ православны хрстиа каѳолическѹю … саста црковнаа рздрала то є на бжєжны людей келас… та пл…; z roku 1657: Р. Бѯ ѧхнз мца … и блискавица по захд слнца; z roku 1721: Року бжїиа ѧѱка, мца июлиа кѕ выстъ великй грм и блисканта, а то ста чинило ис пночи на сщеномѹ єрмолаа; a z roku 1726: Р. Б. ѧѱкѕ влговѣщескы тармарокъ бывъ [Гумену] а снѣгъ вкъ и мразъ.

Literatúra: - - -

Cyrilský rukopisný zborník kázní a ponaučení z druhej polovice 18. storočia, Prešov (rukopis bol poskytnutý na výskum zo zbierky o. Jána Dubiaka); cyrilský rukopis, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Strážske/Neznáme. Rukopis sa pôvodne nachádzal v pozostalosti o. Jána Dubiaka v Strážskom (neďaleko Michaloviec), uloženej na povale jeho súkromného domu. O tejto pozostalosti informoval docenta Mgr. Jána Adama, PhD., kňazov synovec Jozef Dubiak koncom 80. rokov 20. storočia. V roku 2012 mi J. Adam počas vedeckej konferencie historikov na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity poskytol rukopis na odborné preskúmanie. Jeho ďalšia lokalizácia nie je známa.

Literatúra: Женюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. IV.* Roma – Bratislava – Košice: 2013, s. 284-290 (*edícia ukážky z rukopisu*), s. 436-437 (*komentár*); Žeňuch, P.: Neznámy cyrilský rukopisný zborník kázní z východného Slovenska z druhej polovice 18. storočia. In *Slavica Slovaca*, 2018, roč. 53, č. 2, s. 148-156.

Tetraevanjelium zo 17. storočia. Nižný Tvarožec; cyrilský rukopis, terénny výskum v roku 2012, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Nižný Tvarožec/gréckokatolícky farský úrad Nižný Tvarožec. Na dokumentáciu poskytol o. Miroslav Gavala.

Literatúra: Gavala, M.: Vzácny nález cyrilských kníh: Nález cyrilských kníh zo 17. – 20. storočia vo farnosti Nižný Tvarožec. Košice: 2015. 49 s.

Cyrilský rukopisný synaxár s ponaučeniami a zázrakmi svätých z konca 17. storočia, Ladomirová; cyrilský rukopis, fotodokumentácia.

Miesto nájdenia/uloženia: Ladomirová/Neznáme. Na dokumentáciu v roku 2014 poskytol Mgr. Daniel Černý, PhD.

Literatúra: - - -

Apoštolár zo 16. storočia (Skutky a listy svätých apoštolov), Michalovce; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; fond: Redemptoristi v Michalovciach (Red-Mi), inv./kat. č. 8-9, č. krabice 5. (evanjeliáre), inv. č. 9.

Literatúra: Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2*. Bratislava: 1970, s. 155 (*tu sa nachádza záznam prekrytej marginálnej dedikačnej poznámky pred opravou rukopisu; neprekryté poznámky sú v tomto znení:* помѧни г҃и ѧ҃ѳанасиѧ крꙋпецкого е҃пп҃а премиского и сав҃ориского въ ц҃рствѣ своемъ нб҃номъ; съписание ш шатахъ црковны҃ѧ которы҃ѧ забрали неподавали Гаврилха ї дꙋтки гамашова марѧ з҃ грош҃и канюшка гцвр҃и҃ жена їз҃ грошии); Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 85-87.

Tetraevanjeliár zo 16. storočia, Michalovce; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; fond: Redemptoristi v Michalovciach (Red-Mi, 1530 – 1534), inv. č. 1, č. krabice 1. (evanjeliáre), sign. MI. – 1.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 88-89 [okrem záznamu na vnútornej strane prebalu, ktorý uvádza Cleminson (сию книгꙋ были оꙋзалъ протопоа што были наѿдана пос, s. 89), sa ďalšia poznámka nachádza na konci Evanjelia podľa Jána: ꙗсѧ҃новa (sic) раꙋ҃ите о г҃ои в҃ѣ҃ ваше҃ѧ так длъ ѥ҃ вамь брашна въ правдꙋ.]; Šima, P.: Textovo-kritická štúdia o evanjeliových kódexoch. Bratislava: 1969.

Minea sviatočná: september – január zo 16. storočia, Michalovce; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; fond: Redemptoristi v Michalovciach (Red-Mi, 1530 – 1534), inv. č. 2, č. krabice 2. (evanjeliáre), sign. MI. – 3. Rukopis obsahuje bohoslužobné texty večierní a utierní od sviatku o Zázraku sv. archanjela Michala v Kolosách (6. septembra) až do

sviatku Troch svätých svätiteľov (30. januára).
Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 90-91.

Minea sviatočná: september – jún z prelomu 16. a 17. storočia, Michalovce; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.
Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; fond: Redemptoristi v Michalovciach (Red-Mi, 1530 – 1534), inv. č. 2, č. krabice 2. (evanjeliáre), sign. MI. – 4. Rukopis obsahuje bohoslužobné texty večierní a utierní od sviatku Narodenia Presvätej Bohorodičky (8. septembra) až do sviatku Narodenia svätého Jána Krstiteľa (29. júna); ostatné listy rukopisu sa po ich vytrhnutí z väzby nezachovali.
Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 91-92.

Minea sviatočná: september – august zo 16. storočia, Michalovce; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.
Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; fond: Redemptoristi v Michalovciach (Red-Mi, 1530 – 1534), inv. č. 4, č. krabice 3. (evanjeliáre), sign. MI. – 5. Rukopis obsahuje bohoslužobné texty večierní a utierní od sviatku Narodenia Presvätej Bohorodičky (8. septembra) až do sviatku Sťatia hlavy svätého Jána Krstiteľa (29. augusta).
Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 92-93.

Minea sviatočná: september – august z roku 1625, Michalovce; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.
Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; fond: Redemptoristi v Michalovciach (Red-Mi, 1530 – 1534), inv. č. 10, č. krabice 6 (evanjeliáre), sign. MI – 10. Rukopis obsahuje bohoslužobné texty večierní a utierní od Indiktionu – začiatku cirkevného roka (1. september) až do sviatku Sťatia hlavy svätého Jána Krstiteľa (29. augusta).
Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 87-88.

Časoslov s typikonom z prelomu 16. a 17. storočia: texty pevných častí denných bohoslužieb a liturgický poriadok, Michalovce; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.
Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; fond: Redemptoristi v Michalovciach (Red-Mi, 1530 – 1534), inv. č. 5-7, č. krabice 4. (evanjeliáre), sign. MI. – 8.

Literatúra: Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2.* Bratislava: 1970, s. 127 (*marginálny záznam o prírodnom úkaze*); Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 94-95.

Čukalovský rukopis zo 16. storočia: panegyricon, t. j. zborník nedeľných kázní, doplnený o kázne na sviatky podľa miney, Michalovce; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; fond: Redemptoristi v Michalovciach (Red-Mi, 1530 – 1534), inv. č. 5-7, č. krabice 4. (evanjeliáre), sign. MI. – 9.

Literatúra: Шима, П.: Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. Bratislava: 1968, s. 72-73; Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2.* Bratislava: 1970, s. 122; Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 95-96; Žeňuchová Šašerina, S.: Zborník ponaučení Red-MI (kr. 4) MI 9 zo Štátneho archívu v Prešove Nižnej Šebastovej. In: Slavica Slovaca, 2024, roč. 59, č. 2, s. 344-350 [doi.org/10.31577/SlavSlov.2024.2.15]

Matrika pokrstených, myropomazaných a zosobášených z rokov 1781 – 1810. Cigeľka; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; Inv. č. M – 156.

Literatúra: - - -

Matrika pokrstených, myropomazaných, zosobášených a pochovaných z rokov 1781 – 1830. Petrová; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátny archív v Prešove – Nižná Šebastová; inv. č. M – 819.

Literatúra: - - -

Akatistník Jána Juhaseviča z rokov 1788 – 1789, Príkra; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. B 25767.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 103-105; Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice

v Prešove. Prešov: 2009, s. 9-14; Женюх, П.: Рукописные кириллические тексты восточной Словакии: Іоанн Югасевич – книжник Мукачевской греко-католической церкви второй половины XVIII века. In Петров Н. В. – Белова, О. В. – Христофорова, О. Б. et al. (eds.): Традиция – текст – фольклор: типология и семиотика. ТОЛÓКА. Сборник статей к 60-летию А. Б. Мороза. Москва: 2025, s. 163-176; Žeňuch, P.: Grécko-katolícka literárna tradícia pod Karpatmi na príklade pisárskej tvorby Jána Juhaseviča na prelome 18. a 19. storočia. In Domenová, M. – Němcová, L. (eds.): Duchovná kultúra pod Karpatmi v hodnotových interakciách I. Prešov: 2025, s. 31-48.

Minea všeobecná Jána a Michala Čabiňákovcov z roku 1835, Habura; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. C 8204.

Literatúra: Шима, П.: Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. Bratislava: 1968, s. 64-66; Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 105-108; Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: 2009, s. 51-53;

Minea všeobecná Michala Čabiňáka z roku 1839, Čertižné; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. C 10536.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 108-109; Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: 2009, s. 54-56.

Tetraevanjelium z roku 1621, Lukov-Venecia; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. C 8205.

Literatúra: Шима, П.: Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. Bratislava: 1968, s. 42-44; Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2.* Bratislava: 1970, s. 47; Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 109-110; Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: 2009, s. 17-19.

Tetraevanjelium zo 16. storočia, Poráč; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. C 8206.

Literatúra: Шима, П.: Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. Bratislava: 1968, s. 37-39; Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 110-111; Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: 2009, s. 19-21.

Tetraevanjelium zo 16. storočia, Varadka; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. C 8207. Rukopis patril do zbierky N. A. Beskyda

Literatúra: Шима, П.: Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. Bratislava: 1968, s. 40-41; Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2*. Bratislava: 1970, s. 41 (*marginálne záznamy o donátoroch a vlastníkoch rukopisu*); Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 111-113; Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: 2009, s. 21-46.

Typikon, liturgický poriadok bohoslužieb Jána Mihaliča z roku 1879, Habura; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. HA 101. Rukopis podľa pečiatky patril do prešovskej diecéznej knižnice.

Literatúra: Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: 2009, s. 56-62.

Dogmatické a polemické teologické prednášky z roku 1789, Užhorod; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. B 5657. Podľa poznámky na úvodných stranách patril rukopis v roku 1848 do Knižnice bardejovského dištriktu (okresu). V roku 1789 ho Ján Podhájecký spísal podľa prednášok prof. Pavla Čipriča. J. Podhájecký neskôr pôsobil ako správca farnosti v Rešove. Rukopis je vyhotovený ako úhľadný kurzívny čistopis, čo môže naznačovať, že text v tejto podobe bol prepísaný z pôvodných poznámok s určitým časovým odstupom. V súvislosti s Pavlom Čipričom možno uviesť, že podľa zachovaného záznamu bol Pavol Čiprič (Tsiprics) gréckokatolík z Rakova (neďaleko Perečína na Zakarpatskej Ukrajine). V čase prijatia do seminára v roku 1783 mal 21 rokov. V roku 1782 absolvoval druhý roč-

ník filozofie vo Veľkom Varadíne a v rokoch 1783 – 1784 študoval teológiu na Viedenskej univerzite (Boda, A. – Szögi, L.: *Az Ungvári Görögkatolikus Szeminárium növendékei 1778–1852*. Nyíregyháza – Budapest, 2023, s. 54). Skutočnosť, že si Ján Podhájecký v roku 1789 zapísal jeho prednášky, dokladá Čipričovo pôsobenie ako prednášajúceho už v tomto období. Čipričovo pôsobenie v Užhorodskom kňazskom seminári dokladá aj *Schematizmus gréckokatolíckeho duchovenstva Mukačevskej eparchie* (*Schematismus venerabilis cleri Graeci ritus catholicorum Dioecesis Munkacsiensis*) z roku 1876, podľa ktorého bol Pavol Čiprič (Csiprics) v rokoch 1810 – 1811 prefektom seminára. Alen Panov vo svojej práci *Перша книжка про Ужгород: монографія* (Užhorod, 2021, s. 193 – 194) zároveň uvádza, že Pavol Čiprič patril k významným profesorom Užhorodského kňazského seminára aj v rokoch 1803 – 1804.

Literatúra: Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: 2009, s. 15-17.

Irmologion Jána Juhaseviča roku 1800, Michalovce; cyrilský notovaný rukopis, archívny výskum v roku 2009, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum v Bratislave, Hudobné múzeum; sign. MUS I 80. Autorstvo rukopisu možno na základe ilustrácií a charakteru písma pripísať Jánovi Juhasevičovi. Na konci rukopisu sa nachádza záznam o jeho dokončení: **Докончиста рокъ Бжїа ѧ҃ѱ҃, мц҃а септемврїа, дня а҃.** V texte sa nachádza poznámka, podľa ktorej bol spevník v r. 1861 v Jasenove (určil Ľ. Haraksim).

Literatúra: Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2.* Bratislava: 1970, s. 95.

Irmologion z druhej polovice 18. storočia, Ľutina (podľa pečiatky farnosti); cyrilský notovaný rukopis, archívny výskum v roku 2023, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Štátna vedecká knižnica v Prešove; sign. A 10893. Rukopis podľa pečiatky patril do prešovskej diecéznej knižnice.

Literatúra: Šelepec, J.: Cyrilské rukopisy vo fondoch Štátnej vedeckej knižnice v Prešove. Prešov: 2009, s. 46-51.

Minea sviatočná: október – december z 80. rokov 18. storočia, Bardejov; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Šarišské múzeum v Bardejove; sign. H 15049. Obsahuje bohoslužobné texty utierne a večierne od sviatku Ochrany Presvätej Bohorodičky (1. októbra) až do sviatku sv. veľkomučeníčky Barbary (4. decembra). Na liste 197 sa nachádza záznam o mimoriadne tuhej zime v roku 1783.

Literatúra: Cleminson, R.: Cyrillic Manuscripts in Slovakia: A Union Catalogue. Cyrilské rukopisy na Slovensku: Súborný katalóg. Martin: 1996, s. 27-38.

Evanjeliár-aprakos z Ostrožnice z 15./16. storočia (1492?), Pichne; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku; sign. 610-67 (prírastkové číslo). Rukopis je uložený v krabici s označením „Старі рукописні книги“, č. 234, pri ktorej je uvedené datovanie rukopisu do roku 1492. Rukopis bol reštaurovaný v roku 1976. Ide o rukopisný evanjeliár-aprakos obsahujúci vybrané evanjeliové perikopy a poriadok ich liturgických čítaní na celý liturgický rok. Na poslednom liste sa nachádza záznam o troch pisároch – Michalovi, Ivanovi a Izákovi –, ktorí, ako sa v zápise uvádza, neboli jedného rodu. Záznam zároveň uvádza Pichne ako miesto vzniku rukopisu. Na konci záznamu o troch pisároch sa nachádza číslica 71, ktorá môže predstavovať časový údaj. Na základe obsahu a ďalších znakov však možno rukopis predbežne datovať do 15. alebo 16. storočia. Text je napísaný v cirkevnoslovanskom jazyku stredobulharského typu.

Literatúra: Панькевич, Іван: Матеріали до історії мови південнокарпатських українців. In Куримський, А. (упор.): *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. Т. 4, кн. 2.* Bratislava: 1970, s. 90.

Apoštolár zo 17. storočia, miesto vzniku a ani miesto nálezu neznáme; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku; sign. 605-67 (prírastkové číslo), uložený v krabici s označením „Старі рукописні книги“, č. 234, reštaurovaný v roku 1976. Rukopis tvoria texty skutkov apoštolov a listy apoštolov s úvodnými výkladmi. V závere je rukopisu je poriadok ich čítaní na celý liturgický rok.

Literatúra: - - -

Apoštolár zo 17. storočia, miesto vzniku a ani miesto nálezu neznáme; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku; sign. 554-72 (prírastkové číslo), uložený v krabici s označením A/T1/3, reštaurovaný v roku 1979. Rukopis tvoria texty skutkov apoštolov a listy apoštolov s úvodnými výkladmi. V závere je rukopisu je poriadok ich čítaní na celý liturgický rok. Text je napísaný v cirkevnoslovanskom jazyku stredobulharského typu.

Literatúra: - - -

Kvetný triodion z konca 17. storočia; miesto vzniku a ani miesto nálezu neznáme; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, sign. 18-65 (prírastkové číslo). Rukopis bol reštaurovaný v roku 1976. Na fol. 108–114 sa nachádza marginálny zápis z roku 1704, podľa ktorého knihu kúpil Leontij za odpustenie hriechov a za zosnulých rodičov. Na poslednom liste rukopisu sa nachádza viacero zápisov rôznymi rukami; najstarší z nich pochádza z roku 1689 a jeho autorom bol istý Lukáš.

Literatúra: - - -

Osmohlasník zo 17. storočia, Perín-Chym; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, sign. 42-90 (prírastkové číslo). Rukopis objavil v roku 1963 na zvonici v Períne-Chyme dr. I. Kačur. Obsahuje texty utierní a večierní ôsmich hlasov.

Literatúra: - - -

Trebník zo začiatku 18. storočia, miesto vzniku a miesto nálezu neznáme; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, sign. 587-70 (prírastkové číslo). Rukopis objavil v roku 1963 na zvonici v Períne-Chyme dr. I. Kačur. Obsahuje texty utierní a večierní ôsmich hlasov s rozmanitými modlitbami a obradmi, vrátane modlitieb a obradov na posvätenie vody, kríža na veži chrámu a zvonov, posvätenie katapetazmy, rozličných exorcizmov, modlitieb proti epidémii dobytka, pohrebných obradov a parastasu, ako aj výkladu o tom, ako a kedy sa má parastas slúžiť.

Literatúra: - - -

Triodion pôstny a kvetný z roku 1629, miesto nálezu neznáme; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, sign. 2331-64 (prírastkové číslo). Rukopis v roku 1629 prepísal Maxim z Uliča, ktorý pôsobil ako diak v Smerekovci (dnes okres Gorlice v Poľsku). V kolofóne sa uvádza: **Изволенїємъ ѿца и поспѣшенїємъ сн҃а и съвръшенїємъ ст҃ого дх҃а, сїю книгоу на имя триѡ҃ постнаѧ и кв҃тнаѧ т҃око н҃елиа҃ и сѫвота҃, съписана бы роукою многогрѣшнаго и малоумнаго раба бж҃їѧ мс҃имїѧ оулц҃каго, дїака смерекв҃скаго, роука вла҃наѧ р҃ѡ бж҃їего ҂ах҃к҃ѳ҃.** Označenie **оулц҃каго** pravdepodobne vyjadruje pôvod pisára, zatiaľ čo označenie **смерекв҃скаго** pravdepodobne označuje jeho pôsobisko v Smerekovci. Rok vzniku rukopisu je v kolofóne vyjadrený cyrilskou číslicou ҂ах҃к҃ѳ҃, t. j. 1629.

Literatúra: - - -

Слово иже єстъ разѵмно и свѣтлости даръ [Rozumné slovo, dar svetla a poznania] z roku 1794, Malý Lipník; cyrilský rukopis, archívny výskum v roku 2024, fotodokumentácia.

Miesto uloženia: Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku, sign. 809-70 (prírastkové číslo). Rukopisný zborník obsahuje text Lucidára, ako aj výklady o slávení liturgie a pravidlá cirkevného života určené duchovenstvu i veriacemu ľudu. Tieto texty okrem Lucidára neboli publikované..

Literatúra: Шлепецький, А.: „Слово ижє естъ разумно и свѣтлости даръ“ – перекладна рукописна пам’ятка XVIII ст. з села Малий Липник на Пряшівщіні. In Мушинка, М. (ed.): Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. 4. кн. 1. Prešov: 1969, s. 350-367.